

Pod bičem (nikoli jen milostným)

Keywords: Jan Zahradníček, literature in times of threat of war, spiritual poetry, catholic poet, literary context, spiritual resistance, countryside, word

Klíčová slova: Jan Zahradníček, literatura v době válečného ohrožení, duchovní poezie, katolický básník, literární kontext, duchovní rezistence, krajina, slovo

Abstract

In his study Ivo Harák deals with poetic work of Jan Zahradníček, one of the most remarkable representatives of Czech spiritual lyrics of 20th century. Harák gives a comprehensive analysis of Zahradníček's poetry collections – using knowledge of the most significant secondary sources concerning Zahradníček's production. It attempts to trace the development line of Zahradníček's work from the author's top collections of the second half of the 1930s to the last collection published during World War II, *Pod bičem milostným*. In doing so, he points to thought and formable dominants that are repeated, varied and deepened in Z.'s work, but also to problematic areas of Zahradníček's poetry (with an effort to reveal the motivation of creative changes). Here, Harák also follows up on the attention he paid to similar authors (Ivan Slavík, Vladimír Vokolek, Josef Suchý and Zdeněk Rotrekl) and to Jan Zahradníček himself (whose previous development he captured in the study *K slavení já však zrozen jsem*).

Ivo Harák se ve své studii zabývá básnickým dílem jednoho z nejvýraznějších představitelů české spirituální lyriky XX. století Jana Zahradníčka. Zevrubně analyzuje jeho básnické sbírky – využívaje při tom znalosti nejvýznamnějších textů sekundární literatury, které jsou věnovány Zahradníčkově tvorbě. Pokouší se narysovat vývojovou linii Zahradníčkova díla od vrcholných autorových sbírek druhé poloviny 30. let dvacátého století po poslední za 2. světové války vydanou sbírku *Pod bičem milostným*. Ukazuje při tom na myšlenkové a tvárné dominanty, jež se v Zahradníčkově tvorbě opakují, varíjí a prohlubují, ale také na problematická místa Zahradníčkova básnění (se snahou odhalit motivaci tvůrčích proměn). Harák zde také navazuje na pozornost, již věnoval obdobným autorům (Ivanu Slavíkovi, Vladimíru Vokolkovi, Josefovi Suchému a Zdeňku Rotreklovi) i samotnému Janu Zahradníčkovi (jehož předchozí vývoj zachytil ve studii *K slavení já však zrozen jsem*).

Svoji studii věnovanou úvodní fázi tvůrčího vývoje básníka Jana Zahradníčka jsme zakončili slovy:

Ani *Žíznivé léto* (1935) ani *Pozdravení slunci* (1937) nejsou ovšem pouhým opakováním knihy předchozí, ale rozvinutím určitých tendencí zde představených – zatímco tam, kde už výše a dále nebylo možné jíti (například v krystalizaci složky tvarové), obrací se nyní Zahradníček jinam: zdálo by se sice, že se možná navrací zpět; nicméně daleko spíše – bohatší vším, čím již prošel – rozvolňuje nyní pevnou strukturu básnického útvaru směrem k využití prvků fonologie větné: v delších textech povahy litanické. Tím také předznamenává další svůj básnický vývoj; ano dokonce v období poválečném (dokud se – donucen vnějšími okolnostmi – nenavrátil k verši vázanému). Úsilí o tematickou a tvárnou syntézu činí z výše jmenovaných sbírek nejen jeden z výrazných uzlových bodů i vrcholů samotné básnickovy tvorby, ale dokonce ve vývoji celé české meziválečné duchovně orientované poezie (Harák 2022, s. 592).

A také slibem, že se v jejím pokračování vynasnažíme poukázat na *výšiny* i *úskalí* jeho pokračování v čase výrazných kulturních a zejména politických proměn, politické nesvobody. Zahradníčkovu tvorbu ze samého konce třicátých a první poloviny čtyřicátých let dvacátého století nelze však vidět izolovaně: tedy bez ohledu na tvárné úsilí jeho předchůdců a současníků; ani bez toho, že si uvědomíme, čím vším v dané oblasti prošel on sám.

Pokud jsme nad jeho Jeřáby hovořili o intenzitě vnímání a podání, týká se tato nově také ročních období, s nimiž máme spojeny spíše jiné počítky a pocity, například s podzimem – jak si toho povšiml již F. X. Šalda (rozebírající básně Podzimu ze sb. *Žíznivé léto*):

Zde nejde básníkovi nikterak o to, vyvolat barevné chvěje dojmové. Zde mu jde o to, pohroužit tě do extatické jistoty vykoupené duše lidské, do výsostně radostného vytržení, které na něj padlo a jej zachvátilo, když se ocitl náhodou jednoho dne tvář v tvář podzimu (Šalda 1939, s. 472).

Síla vjemu ani podání nikterak neotupuje¹, nicméně forma, do níž je výpověď odlévána, ta se mění. – A řekněme hned, že tato proměna

¹ Opět se setkáváme se synestetičností básnickova podání, s expresivitou zvýrazněnou také rytmickým učením textu: „švihání bílých bičů světla zní“ (Zahradníček 1992a, s. 181).

bere svůj původ jednak v nebezpečí opakování, totiž zvnějšnění tvarů (vlastně útvarů, útvaru: totiž sonetu) k dokonalosti již zvládnutých, jednak ve vědomém přihlášení se k určitým ideovým koncepcím, jež byly prezentovány v textech jistým (=jiným) způsobem ustrojených.

Aniž si vyhrazují právo na dominanci a aniž se tak děje bez posvěcení estetického, vstupují nyní do Zahradníčkovy poezie (nikoli jen publicistiky) zřetelněji ony velké dějiny. Zpravidla se tak děje skrytě, skrze metaforu a symbol. Nicméně se dočkáme také explicitního (jak si záhy ukážeme) představení takových problémů, jakými byly ekonomická krize: „jízlivý cinkot mincí“ (Šalda 1939, s. 196), ideové problémy a peripetie naší první republiky – a předešlé zřetelně ovlivňující situace mezinárodněpolitická.

Na takovémto postupně ostřeji vystupujícím pozadí – tedy od *Žíznivého léta* k *Pozdravení slunci*; v němž už „zpřísňel čas“ (Šalda 1939, s. 211), – stávají se ovšem o to patrnějšími jistoty a jistiny Zahradníčkova světa²: Na prvním místě stůž autorita nejvyšší:

V Zahradníčkovi, přesně mluveno, není boje o Boha, není dramatického sváru a dramatického napětí hledajícího, je tam již nalezení, je tam již jistota (Šalda 1939, s. 473).

Napětí, drama se z lyrického subjektu přesouvá do světa jej obklopujícího; ba ještě dále: do světa stojícího za obzorem bytu venkovské-

² „Nesly-li předešlé knihy Zahradníčkovy ještě stopy dramatických výbuchů a svárů duševních, doznívalo-li v nich zápasení a bojování, bouřil-li v nich vítr letnicový a vybočoval-li jejich plochy, v *Žíznivém létě* je již podstatně jinak: odtud jejich jas, světelný tvar, jejich rozstupující se perspektivy, jejich podmanivá jistota, jejich verš krystalický, místy až démantně tvrdý a mihotavý. Metafora nevybočuje již z celku, neboří, metafora nese, klene, staví“ (Šalda 1939, s.473). Přísně vzato je Z. metafora zde ještě intelektuálněji opusu předchozího. „Po smrti k vínu bratru světla přijdem / dí jeřábina, všechno oheň jest“; (Zahradníček 1992a, s. 174) staví úhrnný význam jak po zákonu podobnosti či souvztažnosti (tvarové, místní, barevné, časové, chuťové...), ale také po zákonu symbolné platnosti určitého emblému, jeho výskytu v souvislosti s děním biblickým či jeho zpřítomněním – a konečně též na základě metonymických souvislostí mezi příčinou a následkem.

ho³. Zdá se, nebýti toho vnějšího tlaku, že by jak svět uvnitř subjektu, tak svět tento obklopující byly souladně celistvémi:

Vidění celistvého světa v okamžiku úžasu lze u Zahradníčka vyznačit jako otevřenost duše všem vjemům, dychtivé očekávání příštího, z něhož ústí žízeň po krajině až do exaltace. Krajina a lyrický subjekt se v krouživém vzletu navzájem podpírají až k závratí z přebytku radosti (Komenda 2005, s. 141).

Druhou z výrazných veličin je tedy Zahradníčkovi opět krajina; krajina *domova*.⁴ Ještě silněji než v opusu předchozím (ač s touž jich funkcí) je v *Žiznivém létě* nadána konkrétností přírodnin⁵ a vesnického bytu, ba dokonce (nelze nevzpomenouti pozdního Demla) – byt'si i zřídka – kótována v prostoru geografickém.⁶ To jí však nebrání, aby se proměňovala v krajinu biblickou⁷ stejně jako liturgickou⁸. A jestliže liturgickou, pak v obdobném smyslu, jako je tomu u (zase: pozdního) Jakuba Demla. Tady a teď jsme svolávání „pod kříže ramena“ (Zahradníček 1995, s. 248). „...ke svým základům“ (Zahradníček 1995, s. 245).

³ V básni Velký pátek ve městě (Zahradníček 1992a, s. 249) či Poledne nad městem (Zahradníček 1992a, s. 236) je jím prostor urbánní; ale i v něm se (pro neznalé a nechápající) zpřítomňuje Oběť, a také nad ním vzlétá hlas zvonů.

⁴ „Zahradníček se pokouší prohlubovat dosavadní poznání, k němuž dospěl ve sbírce *Jeřáby*, konzervativním propracováním axilogie, která se postupem času stále více opírá o barokní duchovní dědictví a březinovský verš. Je posílen důraz na ritualizaci, opakované prohlubování, takže se kompoziční rozvržení *Jeřábů* dvakrát opakuje v *Žiznivém létu* a *Pozdravení slunci*. Posvátná příroda ve specifické interpretaci je zahrnuta do paměťových struktur dosavadního duchovního vývoje národa“ (Komenda 2005, s. 142).

⁵ Jistě ne náhodou dává nyní Zahradníček před růží přednost černému bezu (Zahradníček 1992a, s. 184–185).

⁶ Způsobem, pravda, zvláštním, shrnujícím v sobě *propria* i *apelativa*, *trosky* i *kosti* světa vezdejšího, Českého ráje – a též *údolí suchých kostí*, obrůstajících novým masem? „Tmu slovo přerůstá, já zírám v světla znak“ (Komenda 2005, s. 228).

⁷ Uskutečňujících či připravujících se dějů historických, staro- a novozákonních.

⁸ S *monstrancí slunce* nad sebou (Zahradníček 1992a, s. 231); tedy se světlem i Světlem v záhlaví.

Další ze Zahradníčkových kruciálních jistot může býti zvána tradicí. Stejně jako v případech předchozích můžeme začít od onoho *uzemnění*, nebo lépe: *ukotvení* lyrického subjektu. V němž je konec-konců jedno, zda budeme – vycházejíce z rámce krajového – vnímat katolickou víru jako podmínku *sine qua non* jeho existence, nebo zda – podníceni k tomu slovy Šaldovými – budeme hledat znaky Boží přítomnosti v krajině. K tradici tedy patří – být někde doma. Doma: v rodně krajině venkovské, vysočinské. Doma v Bohu. Být součástí: též onoho řetězu jdoucího od dávných mrtvých (duchovně zde přítomných) k dětem. První se za nás – nepoznaní svatí – mohou u Boha přimlouvati; druzí – zrakem ještě nezkaleným vědomým hříchem – vnímají Jej bezprostředněji a lépe dospělých („Jak stěna nachýlená svět v očích mi stojí / dítě však usíná Boha vždy před sebou majíc.“; Zahradníček 1995, s. 241). Jedni i druzí stávají se (nám) tolikéž závazkem.

Původně jsme však chtěli promluvit o jiné dvojí tradici. Jež je v předešle představené zahrnuta a jež ji sama předpokládá. O tradici Slova a slova. Respektive o tradici žitého a (až po mučednickou smrt) závazného křesťanství a o tradici, řekněme, literární. O způsobu, jímž jsou Zahradníčkem představeny a interpretovány, (po šaldovsku) přepodstatněny, svědčí fakt, že se k Máchovi obrací s modlitbou (Zahradníček 1995, s. 242) a k svatému Václavu ozvami máchovskými („zem líbeznou jak trávník k hrám, / zem pohromami odchovanou“; Zahradníček 1995, s. 244). Úzkost o zemi, z níž jsou oficiální prvorepublikovou ideologií katoličtí světci vykazováni mezi zdi kostelů či kaplí a k soukromé domácí adoraci, úzkost o zemi ohrožovanou vnitřní nejednotností, ztrátou ideového úběžníku vespolečného konání i vnějším nebezpečím, přivádí nyní Zahradníčka k častějšímu a především zřetelnějšímu výskytu symboliky mariánské⁹ (jakoby v předznamenání sbírky Pod bičem milostným) a svatováclavské (s dikcí po-

⁹ Zahradníčkovou oblíbenou světící je Panna Maria Svatohostýnská – ochránkyně Moravy před někdejšími nájezdníky, Tatary. Srov. „dál žezlo blesků třímá ruka tvá.“ (Zahradníček 1992a, s. 224).

zdějších Korouhví i samostatně vydané delší básně Svatý Václav). A tradice slova? – vychází z krajiny („by vlahost přšek zvukem travnatým / verš léta sluncem skutý zavřela jak rým“; Zahradníček 1995, s. 181) a k této se navrácí („věc každou pravým jménem nazvu“; Zahradníček 1995, s. 169). Jako by i mezi krajinou a básní docházelo nyní k vzájemnému postupování. Obrací se k dobově oblíbeným tématům (Smrt Valdštejnova; Zahradníček 1992a, s. 203); aby se jimi vztahovala jak k dobově podstatným otázkám lidské existence, tak k jejich podání v díle Durychově a – skrze Durychovo i Zahradníckovo vidění baroka - v obrazivosti Bridelově, v níž se „Nad hnusnou zdechlinou, z níž vyhrězala střeva;“ (Zahradníček 1992a, s. 203) vznášší nesmazatelný a nezničitelný opar duše. Reagujíc na aktuální témata (smrt Šaldova¹⁰ a Pekařova¹¹) adresuje zde – interpretací osobnosti a díla – výzvu časnému národnímu svědomí a trvalé paměti národa¹². Výzva určená básníkům („milost zpívati a nelíbit se;“ Zahradníček 1992a, s. 170) značí tedy: ne úspěch, ale vnitřní pravdu mějte přede vším. Hlásanou vhod – i nevhod. Pravdu zaštitěnou osobním ručením.

Pro Zahradníčka samotného znamená pravda nalezení jistoty pro svět vždy nejistý a ve světě vždy nejistém. Tato jistota stojí jednak mimo tento svět a nad ním, jednak je přítomna i v něm samotném tam, kde stvořené a stvoření nejsou (příliš) porušeny hříchem – a kde si je člověk vědom svých omezení i způsobu, jímž je může překonávat. Lyrický subjekt pevně ukotvený v Bohu, katolické víře a v rodném kraji s jeho atributy stává se vnímatelem, hodnotitelem, interpretem a mluvčím jak událostí stvrzujících trvalé (rok církevní a přírodní, střída v lidském životě a střída generační), tak možných proměn sto-

¹⁰ Připomínající čísla Šaldova Stromu bolesti (včetně narážky „po padlém stromu“) a s viděním Šaldy jako toho, kdo byl vyvolen vésti i druhé – leč sám nedojít...? – „v bolesti plamenném keři“ (Zahradníček 1992a, s. 225).

¹¹ S ozvou svatováclavského chorálu jako ukazatele směru: „v nebeské dvorstvo krásné míří cesta má“ (Zahradníček 1992a, s. 228).

¹² „K obzorům hvězdným už odešli mnozí / však v praskotu podlah krok jejich zní“ (Zahradníček 1992a, s. 198) – platí nejen o našich předcích po meči i po přeslici, ale také o těch, kdož před námi svírali tu dláto či pero.

jících sice zatím za horizontem malých dějin, prosakujících však už do nich co narušení řádu i obecného pořádku (trvalé cykličnosti proměn naznačených výše) a hrozících zasáhnouti sám základ, samu podstatu smysluplného života. A život vůbec:

A já dím, jen chudí zbudou tady
až na města se snese setba fosforu
(Zahradníček 1992a, s. 198)

– jako trest za časné naše viny, jako výron zvnějšku přicházejícího zla, jako jeden z výhonků Zla apokalyptického (s vědomím, že sama Apokalypsa jesti *věřícímu* člověku poselstvím *naděje*).

Aby byl Zahradníčkův verš sto unést patos takového sdělení, proměňuje se nyní, rozvolňuje svoji strukturu metrickou (u řady metrických úseků je věru těžké rozlišiti mezi jambem a daktylotrochejem (viz *Bojiště v horách*; Zahradníček 1992a, s. 219) – bez toho, že bere me v potaz v básni dominující spád a také spád verše, s nímž se daný verš rýmuje), délka verše se stává proměnlivou (zde ani u pozdního Demla /třebas poslední básně jeho Triptychu/ bychom se nebáli hovořit o volném verši stopovém) a vůbec vzrůstá také délka jednotlivých veršů. Stejně i sama délka básnických textů; jichž kompoziční soudržnost (nesvázanou osnovou pevného básnického útvaru) drží nyní refrénovitě opakování určitých motivů či celých (byť i jemně variovanych) textových úseků. Toto a způsob rytmování verše, na němž se nyní – se vzrůstající jeho délkou – výrazněji podílejí prvky fonologie větné (intonace), vytvářejí specifickou podobu básnické litanie, jež se následně petrifikuje v Zahradníčkových Korouhvích.¹³

Tímto se Jan Zahradníček jak navrácí k autorům tematizujícím problematiku národní existence v jednom z uzlových jejích bodů kolem 1. světové války¹⁴ (Theer, Dyk, Macek), a to včetně plánu ideové-

¹³ Zde už výrazněji, byť nikoli výhradně, vnímané co prosebná modlitba ku světcům – duchovním ochráncům země.

¹⁴ Ne jenom a nejen takto: Nad verši: „Nad těmi, kdo ještě daleko k domovu mají, / i nad těmi, kteří už došli, se smiluj“ (Zahradníček 1992a, s. 207); tedy nad texty o poznání méně patetickými, vzpomeneš Tomanových Měsíců.

ho, jež ovšem rozšiřuje zřetelně artikulovaným katolickým křesťanstvím. Ve verši pozdně březínovském a se z téhož kadlubu pocházející vizí lidského společenství („rakví a krbů a postelí rozestýlaných / za rodem rod zpět [...] zpět do hlubin času“; Zahradníček 1992a, s. 255). Za činného přihlášení se k národně záchovné poezii konce let třicátých (Seifert, Halas, Holan, Nezval, Cassius) – a to včetně emblému *pelikána*, za nímž se ale neskrývá jenom ohrožená vlast, leč také a především Oběť na kříži – a denně opakovaná oběť Církve, „oběť chleba a vína“ (ibid, s. 253). Možná nám bude vytýkáno, že hledáme souvislosti až nepřipadné. Takové riziko přijímáme a říkáme tedy, že ona koncentrace národa, víry a domova, již nalezneme ve *zlomové* (Putna 2010, s. 949), další Zahradníčkův tvárný a ideový vývoj (míníme, že stejně *La Salettu* a *Znamení moci* jako Korouhve) předjímající klíčové a závěrečné básni sb. *Pozdravení slunci (Zemi mé)*, odpovídá tomu, jak autor vrcholně středověké, UŽ česky psané Kunhutiny modlitby pojímá Boží všeobsáhlost a všemohoucnost vtělenou do proměněného Chleba. „Trváš“, „sama“ (Putna 2010, s. 256), „není už ciziny, hospod a ulic [...] všechno je v tobě“ (Putna 2010, s. 256), „kraji můj rodný, můj dome! / Vidění národa mého zhuštěné v tobě jak v jádru strom celý“ (Putna 2010, s. 255). Snad jsme si opravdu onen středověký exkurs mohli dovolit: Hledme na stále užší a užší soustředné kružnice, z nichž i ta nejmenší (jazykem *liturgickým*: taková, která v sobě ještě zachovává *podstatu*) obsáhne celek. Naději dalšího života a růstu.

Hledíme-li na Zahradníčkovu tvorbu čtyřicátých let a vnímáme-li básnický tvar jako jistý postoj ducha, musíme vidět, jak se proměňuje poetika pod vlivem vědomí ohroženosti. Univerzalita křesťanské víry, její celostní pohled na skutečnost se začíná střetávat s fragmentaritou světa, který se v básnickové optice rozpadá v jakousi ďábelskou koláž (Med 2005, s. 27).

Signálem této proměny ostatně může být už od poloviny třicátých let (počátku zřetelnějšího prostoupení Zahradníčkova mikrokosmu „velkými dějinami“) postupné rozvolňování metrické osnovy (proměnlivý počet slabik ve verších, záměrné rýmování veršů nestejně dlouhých, zastírání vzestupného spádu až k jeho nezřetelnosti) a nárust úlohy větné fonologie při rytmování textu. Ve sbírce *Korouhve*

(1940) dospívá v jedné z klíčových básní – Svatý Vojtěch – Zahradníček až k volnému verši tendence zvětšova vzestupné (střídání však daktylotrochejskou tendencí sestupnou a místy dokonce daktylem s předrážkou¹⁵). Textová soudržnost je proto nesena (uvědomme si, že s rozvolněním metra přichází zároveň větší rozsah textového materiálu) dalšími prostředky; jako jsou v námi sledované básni anafora s epiforou (zejména v litanických pasážích opakujících nebo variujících totéž rytmické, syntaktické nebo významové schéma), ale také protiklad mezi normou gramatickou a metrickou, zvýrazněný např. použitím epifyry jednou na konci úseku metrického a jindy na konci úseku syntaktického. Ostřeji rytmované úseky stávají se jinotajným sepětím básnického textu s aktuální předmětnou skutečností. Na jedné straně se Zahradníčkova poezie tam, kde i samo její rytmické učlenění stává se nositelem estetických kvalit, kde je hudebnost textu výrazně podložena prací s hláskovou kvantitou i kvalitou, s jednotlivými skupinami hlásek (velice častým je spojení muta cum liquida), jež, opakovanými v několika slovních celcích (v těžkých pozicích) za sebou vytvářejí jakési básnické etymologie¹⁶, přibližuje *čisté poezii* Paula Valéryho či aktuálně tehdy vznikajícím opusům Valéryho českého překladatele Josefa Palivce.¹⁷ Na straně druhé se, aniž se proto sama rozpadá, vrací snad až k baroku a středověku – ve Svatém Vojtěchovi litanickým závěrem básně / modlitby spočívajícím v opakování kadencí, ve Svatém Prokopovi slovesnou elipsou či opakováním pasáže „my jazyk“.¹⁸

¹⁵ Srov. „jak odplaty plápoly smolné slz přívalem hasiti v sobě, / jak mstivce a žháře a zbojníka spoutávat v sobě, jak hrozby...“ (Zahradníček 1992a, s. 297).

¹⁶ V nichž to, co zdánlivě bez významu (krom zvukové sugesce blížící se *modlitbě v jazycích*), vnímáno v širším kontextu onoho, s nímž je obdobným rytmem spínáno, otevírá se před námi jako jinotajné zpodobení jak aktuální, tak jedné z obecně lidských existenciálních situací: „Kladivo mrazu buší v zem, trav hřeby vtouká“ (Zahradníček 1992a, s. 272).

¹⁷ Takový „čas tvrdě okutý“ (Zahradníček 1992a, s. 279) má zase blízko k rytmu i obraznosti Halasově.

¹⁸ Řeč se zde chápe jako distinktivní rys víry a vůbec (způsobu) existence národa (Zahradníček 1992a, s. 303).

Trojdílné kompoziční, architektonické členění sbírky (do tří oddílů) je vlastně vnějškovou realizací básníkova základu ideového, oněch *kamenů základních* ve hradbách bránících rozpadu světa (o němž v námi uvedeném citátu hovoří Jaroslav Med). V prvním oddíle vidíme realizováno jakési stále se rozšiřující horizontální členění po ose: jedinec – rodina¹⁹ – rod („...o práh opřen trval rod“; Zahradníček 1992a, s. 264) – venkovská pospolitost – domov. Ve druhém oddíle je realizováno ukotvení předešle jmenovaných hodnot ve víře. A ve třetím pak její i jejich *vztažení* k Věčnosti skrze české patrony.²⁰

Následující sbírka Pod bičem milostným je zde předjata textem Spěchající dívka; v němž je básnickým slovem realizováno Zahradníčkovy podání a pojetí vztahu mezi mužem a ženou. Ve kterém důležitou roli hraje čistota úmyslů a smyslů. Ale také podání vztahující osobní prožitek k nadosobně platným křesťanským hodnotám, tedy ke konkrétní situaci oněch velkých dějin, v níž se takový vztah odehrává.

Nejen tímto se ovšem Zahradníček připojuje k okruhu národně-rezistentní protektorátní poezie. Jeho osobitým vkladem je potřeba upínat aktuální dění k biblické zvěsti a křesťanské tradici – i jejich zpřítomnění v úzkém kruhu, který nazýváme domovem. S Bohem stojícím nad časnými proměnami a s takovým pojetím času, které bychom našli u sv. Augustina. Proti pozdějšímu podezřívání Zahradníčka z kolaborace se hlasitě ozývají Vánoce 1938, jež v prvním oficiálním vydání sbírky za Protektorátu dokonce nesměly vyjít. Obdobné pojetí bychom našli také v průhledně jinotajném Útěku do Egypta, v němž po líčení přítomného nebezpečí („Čas sršňů s rtů srší

¹⁹ Nicméně je i zde třeba uvažovat o učlenění prostorovém a časovém: V křesťanském vnímání světa je rodina tou nejmenší *církví* (odtud vertikála...); a tedy i společenstvím se zemřelými a ještě nenarozenými (...rozprostřená také v čase). Což nám je známo už z předchozích Zahradníčkových sbírek.

²⁰ Aniž se ze zřetele ztrácí časné; přítomné v prosbách o přimluvu – a také v nalézání analogií mezi světcovým životem a jeho dobou a našimi časnými problémy a pády.

a purpurem radosti ze zla / Herodes král se odívá;“ Zahradníček 1992a, s. 286) následuje nadějeplná přípověď:

pod rubášem času však budoucnost napíná svalů
svých vláknů

(Zahradníček 1992a, s. 286)

Mezi mariánskými emblémy se vedle Zahradníčkovy oblíbené P. Marie Svatohostýnské objevuje nově i *Mater Verborum*. Na předchozí sbírku navazuje a její symboliku dále rozvíjí a vlastně interpretuje: „hrud' Krista Pelikána“ (Zahradníček 1992a, s. 291); „Ve štěstí vzdálení, v neštěstí stmelení zůstanem s tebou“ (Zahradníček 1992a, s. 281) je ovšem veršem, který navazuje na jeden z vrcholných opusů národně-rezistentní poezie z konce první světové války, totiž na Tomanovy *Měsíce*. Proti podobě a především ideologii *kříže zlamaného* staví Zahradníček báseň *Polní kříž*.

Přestože nelze smlčet ani problematická místa, jež v přítomné Zahradníčkově sbírce objevíme – patos, emblémy dříve již použité a zde nově nedefinované, fráze („nad údělem svým životním;“ Zahradníček 1992a, s. 308) – a pro něž Martin C. Putna nad touto sbírkou (a ještě hlasitěji nad samostatnou, za války psanou a těsně po válce vydanou básní Svatý Václav; respektive nad jejím závěrem) hovoří o *agitkových verších* (Putna 2010, s. 950), můžeme toto „manželství slova a země“ (Zahradníček 1992a, s. 311) pokládat za právoplatně uzavřené. Nezapomínejme ani, že ještě za časů válečných vykreslil Zahradníček vizi sbratření národů v Kristu (Zahradníček 1992a, s. 313), již nalezneme rozvítu těsně po válce v díle křesťanských filozofů a která se později stává základem budování poválečné (západo)evropské spolupráce.

Období před válkou a během ní je také časem horečné Zahradníčkovy činnosti redaktorské, když se ocitá v čele významné kulturní (nejmž literární) revue Akord, jejíž redakci přesouvá na Moravu do Brna. Jeho aktivity nejen zde (když stránky Akordu otevírá autorům jinde zapovězeným, například Jiřímu Ortenovi) se nesou v duchu kulturní rezistence, který nalézáme jak na stránkách jeho knih oficiálně

tištěných, tak zejména a především v jeho tehdy ineditní tvorbě (vycházející po válce ve sbírce *Stará země*).²¹ Válečná léta básník

[...] trávil na venkovské faře v Uhřínově u Velkého Meziříčí, ubytován u svého příbuzného, básníka Jana Dokulila. Tam se také seznámil se svou budoucí manželkou Marií Bradáčovou, s níž se oženil brzy po válce. Převážně z básní, inspirovaných tímto obopólným vztahem lásky, je vytvořena sbírka *Pod bičem milostným*. [...] Sbírkou byla připravena se zřetelem na panující cenzurní praxi a pojala především milostnou lyriku, která byla cenzurně přijatelná; intimní charakter básní byl navíc zdůrazněn titulem knihy. Díky tomu cenzura přehlédla řadu výmluvných dobových narážek, mj. celou báseň *Prosa*, která byla inspirována osudem mládeže odvečené do Třetí říše na nucené práce.²²

Slova jednoho z čelných našich znalců Zahradníčkova života a díla, Mojmir Trávníčka nás upozorňují, že v poslední za války (v roce 1944) vydané sbírce Jana Zahradníčka ovšem půjde nejenom o právě vytrysknuvší poezii milostnou. Snad bychom, věrni tomu, co jsme o jeho tvorbě pravili dříve, mohli zdůraznit, že k oněm vrstvám, o nichž a o jichž vztahu jsme zde již psali, přibývá další a pro básníka nová: plachá a cudná erotika (vztahu mezi mužem a ženou). Výmluvným jejím symbolem je motiv *bílé lilie*. Ale čistoty není bez tíhy. Z ní (za pozdního zimního času; za pozdního času válečného) vyrůstá ona „levkoj“²³ na hrobě“ (*Zahradníček 1992b*, s. 37) – rozpažena mezi zavazující přítomnost mrtvých a ještě plně nezrozené jaro zmrtevýchvstání, mezi tíží hlíny a rychle letící oblohou.

Takže také básníková krajina, jež se mu byla dříve proměnila v *krajinu liturgickou*, aniž pozbývá svých postupně nabytých vlastností (krajiny ukotvené v konkrétním prostoru geografickém, krajiny rodinných a rodových tradic, krajiny domova, krajiny oslavené slo-

²¹ Nemluvě o Zahradníčkově účasti v *protifašistickém* odboji; totiž jeho podílu na ukrývání rodinných příslušníků pozdějšího prezidenta – tehdejšího důstojníka naší *východní* zahraniční armády Ludvíka Svobody.

²² Jak uvádí Mojmir Trávníček ve svých Vydavatelských poznámkách in: J. Zahradníček, *Dílo II*. Praha: Čs. spisovatel. 1992, s. 461.

²³ Pro upřesnění dodáváme: *bledule jarní* tedy (*Leucojum vernum*).

vem básnickým a v něm přítomné, krajiny velkých i malých dějin – existenciálních dramát), stává se konečně také *krajinou milostnou* („...v tobě se rozpomíná, k podobě své mění“; *Zahradníček 1992b*, s. 40): krajinou – ženou; jako se žena stává krajinou. Tlak velkých dějin (obzor újeji svíraný)²⁴ ještě ostřeji a zřetelněji hloučí jednotlivé vrstvy na sebe a nutí je skrze sebe prostupovati:

Obzor, tětiva prudce napínaná,
pod ním kříž na kříž cesty lidské jdou
[...]
krok můj se setkal s tichou chůzí tvou
(*Zahradníček 1992b*, s. 13)

Několikerý rozměr má v Zahradníčkově poezii také samo slovo²⁵ (podobně tomu později bude u Josefa Suchého): slovo radostné zvěsti biblické, Slovo vtělené, slovo básnické²⁶ i slovo tradicí nás vízící k rodině, rodu, národu. Pokud mu už dříve Panna Maria byla *matkou slova*, je mu nyní milovaná žena jeho *sestrou*. Možná i toto podnítilo Martina C. Putnu k tvrzení, že v této Zahradníčkově *trubadýrské* poezii dochází ke „srůstání milované ženy“²⁷ Marie s Pannou Marií“ (Putna 2010, s. 948). Raději bychom hovořili o novodobě období erotiky mystické²⁸; o *srůstání* umožněném právě cudností erotického podání; zřetelnou například z proměny již v Zahradníčkově prvotině hojně

²⁴ Jistě nikoli náhodou odehrávají se úvodní básně sbírky v zimním čase země.

²⁵ Připomeňme zde několikery – vlastně všechny námi uvedené v sobě obsahující – výklad pasáže: „balvan slova tvého“ (*Zahradníček 1992b*, s. 42). Samozřejmě s vědomím vazeb ku krajině či času. Ke krajině kamení – k času tížícímu. Ale také k závažnosti a závaznosti takového slova.

²⁶ S připomenutím, jaké místo určuje ve své hierarchii Zahradníček básníkům: o něco níže než světcům.

²⁷ Srov. „žena – zdroj něhy pradávne“ (*Zahradníček 1992b*, s. 27).

²⁸ Ne vždy na první přečtení zřetelné. „Chléb vzácný tvých skrání a rukou“ (*Zahradníček 1992b*, s. 28), vypovídající více o milované bytosti, a pasáž obracející se „k Všemohoucnosti bezbranné, jež v chlebě spí“ (*Zahradníček 1992b*, s. 50) odděluje od sebe přehoušť stránek a básní sbírky.

(a jinak než nyní) užitých motivů tváře („...tvá tvář rozsvícená“ (s. 16) či rukou: „ruka, kterou podalas [...] v dlani mé bázlivě se chvěje“ (s. 15); „v lomení rukou jejích spatřil lilie“ (s. 27) – v prvním případě se osamocené a v sobě dosud sevřené (třebasže bázlivě) otevírá sdílení, ve druhém proměňují modlitba a oči toho, kdo na ně pohlíží, ruce milované bytosti v klenutí gotického chrámu i symbol čistoty (ale symbol kořenící v zemi, krajíně – v čase ročním a čase dějinném). Plastičtějšího rozvinutí se tento motiv dočkal v následující pasáži, v níž melodické klenutí i spájení (kultivovaných) smyslových počitků v posledním z veršů nám opět připomene pozdější básnickou tvorbu (také vysočinského rodáka) Josefa Suchého:

A nebýt tvých dlani, jež z nesmírné dálky
mi podáváš vlažné, já myslil bych,
že každou chvíli se rozsvítí v stromech
a mrtví se vrátí
za lahodného uvolňování vůně a hudby
(Zahradníček 1992b, s. 26)

U téhož autora bychom našli také jev, jenž byl poněkud nepřesně nazýván *květomluvou*; ale daleko spíše šlo o charakterizování podoby, chování a jednání, původu (rodového i krajového), vlastností, minulosti, přítomnosti i potomního osudu bytosti za pomoci přírodních (nikoli nutně jen rostlinných) reálií nadaných typickými vlastnostmi zakládajícími platnost symbolnou:

Jsi kukaček a srn a stromů s letním vanem
a v zorníčkách ti hnízdí skřivánci.²⁹

K jinému vysočinskému básníku (ostatně k autorovi, o němž jsme zde již také hovořili) ukazuje prozodické učlenění rozsáhlejší básnické skladby Bývalo u mne zotvíráno (Zahradníček 1992b, s. 57–60). Text, předjímající v tom ještě rozsáhlejší, po válce samostatně vydanou skladbu Svatý Václav, je psán v nestejně dlouhých verších zpra-

²⁹ (Zahradníček 1992b, s. 40); zde ovšem musíme J. Suchému přiznat mnohem častější využití onoho prostředku i větší rozsah slovní zásoby v něm použité.

vidla vzestupného spádu. Při zběžném čtení se zdá, že tento je střídán daktylotrochejem (Zahradníček 1992b, s. 57) – tak se nám 10. verš zdá býti jambickým, zatímco 12. verš daktylotrochejským; oba se však navzájem rýmují a v celé skladbě převažuje spád jambický: ten nás při bližším ohledání nutí i metricky nevýrazné verše realizovat jako vzestupné. Obdobné učlenění bychom našli také (v pozdní) básnické tvorbě tasovského Jakuba Demla.

Od vánočních mrazů, tmy i zrození putujeme prostorem a časem k ukřižování i vzkříšení („že umírajíce my z mrtvých vstanem“; Zahradníček 1992b, s. 46). Mystická erotika je protiváhou nenávisti („Dost obětí, jež nesu, do objetí / tvého se přidává“; Zahradníček 1992b, s. 47) a také bezbožnému běsnění („jak říše zřítí se, co Boha nezná“; Zahradníček 1992b, s. 46). Pohyb vnější a pohyb uvnitř („srdcí chvat a kroků chvat...“; Zahradníček 1992b, s. 55) je vázán tradicí skrytou pod povrchem stejně jako tíží doby („...po hrobech slyšet pospíchat“; *ibid.*). Paradox křesťanova života na vídrholci („nebes krutá něha“; Zahradníček 1992b, s. 54) vede k nutnosti: podpírání tradicí musí „opouštět vyšlapaný práh“ (Zahradníček 1992b, s. 54). Neb: „stanouti nemožno“ (Zahradníček 1992b, s. 54).

Citáty odkazují jednak k Zahradníčkovým básnickým počátkům; takový návrat je ovšemže bohatší vždy tím, čím náš autor prošel, co navrstvil na sebe i přes sebe (nejen) v poezii. Zároveň ale, shodně s autory generačně mladšími (Zdeňkem Rotreklem, Ivanem Slavíkem, Josefem Suchým, Vladimírem Vokolkem), představují českou obdobu claudelovského *départ*, místně a časově podmíněnou výzvu k přehodnocení stávajících hodnot etických a estetických, ke změně diktované koncem 2. světové války i duchovním ořesem vyvolaným předválečnou krizí a válečnými kataklyzmaty (stejně jako tušením budoucího poválečného vývoje). Změnu ovšem, nikoli ale ztracení hodnot, na nichž potřeba stavět. Tak chápu výzvu obsaženou ve verších psaných „pro hvězdnou lidnatost oblohy ozářené / tvářemi všech, co byli, jsou a budou...“ (Zahradníček 1992b, s. 59). Pro Zahradníčka znamená ona změna daleko spíše důraznější vykročení směrem k hodnotám křesťanským, k individuálnímu pochopení, že „ponížení mé je ru-

bem zmrtvýchvstání“ (Zahradníček 1992b, s. 59); stejně jako k obecně platné potřebě „řici ano“ (Zahradníček 1992b, s. 59) takovéto pouti a takovýmto hodnotám. Jenomže si je náš básník také vědom (s mysliteli barokními i středověkými) *núdze o spasenie* tam, kde příklon k časným hodnotám zavází nad následováním těch věčně platných.³⁰ Motiv Panny Marie zadržující ruku Trestajícího tak sice je jedním z myšlenkových vrcholů stávající sbírky, výrazně však už předjíhá pojetí, jež je následně rozvinuto v *apokalyptických* básnických skladbách *La Saletta* a *Znamení moci*.

Literatura primární

- Zahradníček Jan, *Dílo I*. Čs. spisovatel. Praha 1992.
Zahradníček Jan, *Dílo II*. Čs. spisovatel. Praha 1992.
Zahradníček Jan, *Dílo III*. Čs. spisovatel. Praha 1995.

Literatura sekundární

- Aurelius Augustinus [sv. Augustin], 1997, *Vyznania*, překl. Ján Kováč. Bratislava: Lúč.
Hanuš Jiří, 2005, *Drama dějin v díle Jana Zahradníčka*. In: T. Kubiček, J. Wiendl (eds.), *Víra a výraz*. Brno: HOST, s. 30–37.
Harák Ivo, 2012, *Básník a jeho čas*. Praha: Printia.
Harák Ivo, 2014, *Básník Josef Suchý*. Ústí nad Labem: UJEP.
Harák Ivo, 2022, *K slavení já však zrozen jsem. „Bohemistyka“*, nr 4, s. 573–593.
Harák Ivo, 1999, *Nepopulární literatura*. Ústí nad Labem: CKK sv. Vojtěcha.
Komenda Petr, 2005, *Tolik krásných věcí s tak malou vírou – Vztah poetiky Františka Halase a Jana Zahradníčka*. In: T. Kubiček, J. Wiendl (eds.), *Víra a výraz*. Brno: HOST, s. 134–144.
Kubiček Tomáš, Wiendl Jan (eds.), 2005, *Víra a výraz*. Brno: HOST.
Pichl Marek, 2005, *Zahradníček jako literární kritik*. In: T. Kubiček, J. Wiendl (eds.), *Víra a výraz*. Brno: HOST, s. 98–105.
Putna Martin C., 2010, *Česká katolická literatura 1918–1945*. Praha: TORST.
Med Jaroslav, 2005, *Poetika apelu (Nad dílem Jana Zahradníčka)*. In: T. Kubiček, J. Wiendl (eds.), *Víra a výraz*. Brno: HOST, s. 25–29.
Rotrekl Zdeněk, 1992, *Skrytá tvář české literatury*. Brno: Blok.

³⁰ O čemž koneckonců velmi dobře věděl i svatý Augustin.

- Sládek Ondřej, 2005, *Světa a stíny u Jakuba Demla a Jana Zahradníčka*. In: T. Kubiček, J. Wiendl (eds.), *Víra a výraz*. Brno: HOST, s. 119–133.
Šalda František Xaver, 1939, *Kritické glosy k nové poesii české*. Praha: Melantrich.
Trávníček Mojmir, 2005, *Jan Zahradníček a Ivan Slavík*. In: T. Kubiček, J. Wiendl (eds.), *Víra a výraz*. Brno: HOST, s. 91–97.
Trávníček Mojmir, 1992, *Vydavatelské poznámky*. In: J. Zahradníček, *Dílo II*. Praha: Čs. Spisovatel, s. 461–469.
Wiendl Jan, Vojvodík Josef, 2018, *Jan Zahradníček. Poezie a skutečnost existence*. Praha: Institut pro studium literatury.
Zejda Radovan, 2004, *Byl básníkem!* Tišnov: SURSUM.